

Ingrid Paško

Przydatność dydaktyczna podręcznika w edukacji przyrodniczej w opinii nauczycieli kształcenia zintegrowanego

Wielu specjalistów w dziedzinie pedagogiki wyrażało opinię, że wraz z rozpowszechnianiem się technologii informacyjnych, a zwłaszcza Internetu, przy wzrastającej cyfryzacji procesu edukacyjnego, znaczenie tradycyjnego podręcznika szkolnego będzie spadać.

Pojawienie się w szkolnictwie nowej „techniki dydaktycznej” z nauczaniem programowanym, maszynami dydaktycznymi i komputerami włącznie nie odwróciło uwagi pedagogów od podręczników – zainteresowanie podręcznikami zwiększyło się i wciąż wzrasta (Okoń, 1996). Na przekór wizjom prognostyków zapowiadających rychły zmierzch ery druku i narodziny cywilizacji obrazu, „słowo drukowane przez długie lata będzie dla człowieka najważniejszym źródłem wiedzy o rzeczywistości i rządzących nią prawach” (Kupisiewicz, 1985: 252). Nowoczesny podręcznik szkolny według Wincentego Okonia (1996) nie podlega już alternatywie: albo słowo, albo obraz. Gdy warstwa słowna w podręczniku nie wyzwala procesów myślenia i brak w niej przybliżenia do rzeczywistości w postaci elementów wizualnych, staje się ona zbyt mało użyteczna. Słowo uzupełniane jest zatem obrazem, coraz częściej obrazem ruchomym, a nawet przetwarzanym elektronicznie. Wzbogacenie słowa podręcznikowego w środki wizualne, słuchowe i wszelkie inne umożliwia obudowa podręcznika. Składają się na nią filmy, wstawki filmowe, płyty CD, DVD, foliogramy i fazogramy, zależne od przedmiotu nauczania zbiory dokumentacji oraz zestawy testów sprawdzających efekty kształcenia. Wszystkie inne środki dydaktyczne, jak twierdzi Józef Skrzypczak, „mogą, a nawet powinny wchodzić w swoistą symbiozę z podręcznikiem tworząc ich obudowy, czy też przekształcając ten podręcznik w swoisty pakiet multimedialny. Nawet wtedy jednak [...] podstawowym rdzeniem pakietu, jego kośćcem, są materiały o charakterze podręcznikowym” (Skrzypczak, 1996: 7). Różnorodność środków składających się na obudowę podręcznika bez wątpienia wzbogaca świat doznań uczniów, a tym samym sprzyja rozwojowi ich osobowości.

W procesie kształcenia i wychowania podręczniki szkolne pełniły i nadal pełnią rolę pierwszoplanową, „są ciągle jeszcze i będą zapewne długo najbardziej popularnym i najbardziej rozpowszechnionym ze środków dydaktycznych na każdym właściwie z kierunków i szczebli kształcenia, z procesami samokształcenia włącznie”

(Skrzypczak, 1997: 43). W pracy szkoły podręcznik nadal mieć będzie istotne znaczenie jako środek pomocny w realizacji postawionych przed nią zadań, takich jak: dostarczanie uczniom informacji, porządkowanie ich wiedzy o świecie, kształtowanie zainteresowań i różnorodnych umiejętności.

Znaczenie podręcznika szkolnego w procesie edukacyjnym określają jego funkcje. Są one pewnego rodzaju wskazaniem teoretycznym względem roli dydaktyczno-wychowawczej podręcznika. Przed przedstawicielami środowisk naukowych w dziedzinie pedagogiki oraz autorami podręczników szkolnych stają nie lada wyzwania, jaką rolę w procesie kształcenia ma do odegrania nowoczesny podręcznik, jakie funkcje dydaktyczne powinien spełniać i dlaczego, jak go konstruować i weryfikować, by sprostał wymaganiom obecnej i przyszłej rzeczywistości.

Podręcznik jako środek dydaktyczny w edukacji przyrodniczej na poziomie wczesnoszkolnym

Przedmiotem ludzkiego poznania jest otaczający świat, a więc przyroda, życie społeczne i kultura. Źródłem poznania jest sama rzeczywistość, czyli obiekty, zjawiska i procesy przyrodnicze, ludzie i wytwory ich pracy, instytucje i urzędnictwa społeczne oraz dobra kultury materialnej. Bezpośrednie poznanie człowiek zawdzięcza własnemu wysiłkowi dochodzenia do wiedzy. Może być ono także osiągnięciem dziecka, które potrafi samodzielnie wyjaśnić przyczyny obserwowanych zjawisk. Poznawane w naturalnych warunkach i sytuacjach konkretne rzeczy, zjawiska, procesy, zdarzenia oraz zachodzące między nimi zależności wypełniają wyobraźnię uczniów, stanowiąc podstawę konkretnej i uogólnionej wiedzy o świecie. Poznanie pośrednie, o charakterze abstrakcyjnym, umożliwiają wszelkie źródła drukowane, a w szkole przede wszystkim podręczniki (Okoń, 1996).

Podręcznik jest jednym z najstarszych i najbardziej wszechobecnych środków dydaktycznych, stanowiącym nieodzowny składnik racjonalnie zorganizowanego i realizowanego procesu nauczania-uczenia się. Szczegółowo eksponowana jest w „treść kształcenia, której ogólny zarys wyznaczają plany i programy nauczania” (Kupisiewicz, 1994: 91).

Jako środek dydaktyczny podręcznik umożliwia uczniom pośrednie poznawanie określonych rzeczy, zjawisk i procesów, wspomaga ich myślenie, zastępuje bądź uzupełnia czynności dydaktyczne nauczyciela (Okoń, 1996). Zaliczany do środków manipulacyjnych wymaga od ucznia postawy czynnej oraz stwarza okazję do indywidualnego działania.

Rola podręcznika polega na kształtowaniu u uczniów pozytywnej motywacji do uczenia się, na wdrażaniu do samodzielnego, lecz kierowanego przez nauczyciela zdobywania wiedzy, a także na wyrabianiu umiejętności samodzielnego uczenia się. Wraz z innymi środkami dydaktycznymi oraz metodami i formami organizacyjnymi nauczania podręcznik pomaga w urzeczywistnianiu założonych celów kształcenia i wychowania (Kupisiewicz, 1985).

Pozostając w ścisłym związku z materiałem nauczania oraz określonymi celami przedmiotowymi danego szczebla kształcenia, podręcznik stanowi konkretny, bo-

gaty zbiór informacji (Skrzypczak, 1996). Zadanie, jakie ma do spełnienia, zależy od charakterystycznych właściwości poszczególnych przedmiotów nauczania, wieku uczniów oraz sposobu wykorzystania podręcznika przez nauczycieli w procesie edukacyjnym.

W procesie kształcenia na poziomie wczesnoszkolnym, którego podstawowym zadaniem jest integrowanie wszystkich obszarów edukacyjnych w jedną spójną całość, podręcznik stanowi jedno z podstawowych narzędzi pracy nauczyciela i dzieci oraz istotny komponent stymulujący i organizujący ich czynności poznawcze (Więckowski, 1993). W procesie kształcenia zintegrowanego dzieci nabywają i rozwijają umiejętności czytania i pisania, wykonywania elementarnych działań matematycznych, obserwacji i badania obiektów, zjawisk, procesów przyrodniczych oraz kształtują nawyki społecznego współżycia. Podręcznik jest dla nich źródłem wiadomości z języka polskiego, matematyki, plastyki, muzyki, pomaga w zdobywaniu możliwie uporządkowanej, rzeczowej wiedzy o przyrodzie, a także przygotowuje do życia z nią w zgodzie. Wiadomości i umiejętności zdobyte przez uczniów klas początkowych za pośrednictwem podręcznika są niezbędne do poznawania i rozumienia świata, radzenia sobie w codziennych sytuacjach, a także do kontynuowania nauki na wyższym etapie kształcenia.

Do zadań szkoły na pierwszym etapie edukacyjnym należy „wspomaganie wszechstronnego i harmonijnego rozwoju dziecka w procesie nabywania wiedzy o świecie, o samym sobie, wprowadzenie dziecka w złożoność świata, uświadomienie mu miejsca współczesnego człowieka w środowisku społecznym, przyrodniczym i kulturowym” (Stawińska, 1999: 14). Ekspozowanie w podręczniku szkolnym związków człowieka z przyrodą, społeczeństwem i kulturą umożliwia dziecku całościowe poznawanie świata.

Jednym z obszarów kształcenia zintegrowanego jest edukacja przyrodnicza, która łączy w sobie cele i treści z różnych dziedzin wiedzy oraz wszystkie rodzaje aktywności dziecka. Zasadniczym jej celem jest „systematyczne, coraz dogłębsze poznawanie przez dziecko i rozumienie przyrody w jej różnych aspektach i związkach przyczynowo-skutkowych i probabilistycznych” (Hanisz, 1998: 27). Edukacja przyrodnicza ukazuje świat jako całość oraz wspomaga proces rozwoju zorientowany na wartości. Orientacje na wartości stanowią o istocie urzeczywistnienia podmiotowości dziecka w systemie edukacyjnym (Więckowski, 1993).

Cele przedmiotowe i zadania edukacji przyrodniczej eksponują współmiernie wyposażenie dziecka w określony zasób wiedzy dotyczącej bliższego i dalszego otoczenia, kształtowanie umiejętności umysłowych i praktycznych potrzebnych do prawidłowego funkcjonowania w środowisku przyrodniczym oraz kształtowanie pozytywnych postaw względem przyrody. W odniesieniu do edukacji przyrodniczej podręcznik powinien być konkretyzacją jej celów i zadań.

Podręcznik jest pierwszym środkiem dydaktycznym, z jakim uczniowie klas początkowych mają do czynienia, dlatego niezmiernie istotna jest jego zawartość. Poznawane zjawiska i procesy przyrodnicze uczniowie klas początkowych muszą nie tylko umieć opisywać, ale także wyjaśniać je, wartościować i oceniać. Co więcej, powinni umieć zachowywać się w środowisku przyrodniczym, dostosowywać się do

tych zjawisk i procesów, a także w miarę potrzeb i możliwości zmieniać je. W związku z tym podręczniki dla klas I–III powinny obejmować m.in. wyznaczoną przez podstawę programową uporządkowaną wiedzę o przyrodzie, zawartą w zdaniach opisowych, wyjaśniających, wartościujących oraz normatywnych.

Treści przyrodnicze nie mogą być w podręcznikach przedstawione w sposób przypadkowy i bezplanowo, lecz powinny być usystematyzowane według określonych zasad porządkujących i scalających. Zasady takie jak: środowiskowa (przestrzenna, terytorialna), czasowa (pory roku, pory dnia), wzajemnych związków i zależności pomagają dziecku w tworzeniu całościowego obrazu rzeczywistości przyrodniczej. Ujęte w podręcznikach w aspekcie fenologicznym i ekologicznym treści programowe edukacji przyrodniczej powinny nawiązywać do posiadanych przez uczniów wyobrażeń zdobytych w kontakcie z żywymi faktami. Podręcznik nie obejmuje wszystkich treści programowych edukacji przyrodniczej, ponieważ byłoby to sprzeczne z jej koncepcją, zgodnie z którą poznawanie przyrody przez dziecko powinno opierać się przede wszystkim na bezpośrednim z nią kontakcie.

W aktualnie wykorzystywanych w edukacji wczesnoszkolnej podręcznikach informacje o przyrodzie zawarte są w obrazie i w tekście. Ilustracje, słowa i zdania wyrażające treści przyrodnicze stanowią materiał do rozważań, opisywania, porównywania, uogólniania i wnioskowania. Obiekty i zjawiska przyrodnicze przedstawione w formie obrazu (fotografie, ilustracje) lub w formie słowa pobudzają aktywność poznawczą dziecka, rozwijają jego spostrzegawczość, wyobraźnię, dociekliwość oraz zainteresowania przyrodą ożywioną i nieożywioną. W podręczniku przeznaczonym dla uczniów klas początkowych bardzo ważne są ilustracje, ponieważ pomagają dzieciom lepiej i szybciej zrozumieć tekst, a także powiązać poznawane z podręcznika treści przyrodnicze z innymi źródłami wiedzy. W ilustracjach odzwierciedlających określone elementy poznawanej przez dzieci rzeczywistości przyrodniczej musi być zachowana poprawność merytoryczna. Ilustracje o tematyce przyrodniczej muszą nie tylko odpowiadać określonym kryteriom poznawczym, ale również estetycznym.

Zamieszczone pod ilustracjami informacje słowne, polecenia, pytania i zadania mogą służyć do zaznajomienia uczniów z nowymi treściami lub do weryfikacji wyników myślenia. Mogą także stanowić punkt wyjścia do obserwacji konkretnego obiektu, zjawiska lub procesu przyrodniczego w warunkach naturalnych. W takim przypadku praca z podręcznikiem będzie inicjować kolejne etapy procesu poznawczego.

Na podstawie zdobytych z podręcznika wiadomości o rzeczywistości przyrodniczej uczniowie przyswajają odpowiedni zasób pojęć, niektóre z nich definiują, inne omawiają ze zrozumieniem. Przykładowo w podręczniku *Uczę się z Ekoludkiem* dla klasy I pojęcie „las” wprowadzone zostało za pomocą ilustracji. Do wyjaśnienia pojęć takich jak: „wiatr”, „huragan”, „wichura” autorzy wykorzystują zarówno obraz, jak i słowo. Metodę porównywania stosują przy utrwalaniu pojęć: „drzewa liściaste” i „drzewa iglaste”. W podręczniku tym pojęcia wprowadzane są zgodnie z zasadą stopniowania trudności. Na podstawie podręcznika uczniowie poznają zwierzęta żyjące w lesie, na polu uprawnym, domowe, hodowane dla celów gospodarczych, ich budowę, czym się żywią oraz ich zachowania w różnych porach roku. Poznają także rośliny, ich budowę oraz występowanie. Autorzy podręczni-

ka akcentują konieczność ochrony przyrody. Także w podręczniku *Odkrywam siebie. Ja i moja szkoła* dla klasy I pojęcia przyrodnicze, dotyczące przede wszystkim świata roślin i zwierząt, wprowadzane są zarówno poprzez ilustracje, jak i tekst. Znaczenia różnych pojęć przyrodniczych przedstawiono innym krojem czcionki lub zaznaczono czerwonym kolorem. W kolejnych częściach tego podręcznika pojęcia przyrodnicze wprowadzane są stopniowo i wielokrotnie, co pozwala na ich utrwalenie i prawidłowe zastosowanie. Ważne informacje związane z definicją lub dodatkowym wyjaśnieniem i przeznaczone do zapamiętania przez uczniów zostały umieszczone w ramkach. Znajdują się tu np. wyjaśnienia takich pojęć, jak: „lizawka”, „dżdżownica”, „zima”, „śnieg”. Znajomość i rozumienie przez dzieci pojęć jest podstawą do kształtowania umiejętności posługiwania się pojęciami, interpretowania zachodzących w przyrodzie zjawisk oraz adekwatnego postępowania.

Poprzez różnorodne ćwiczenia podręcznik wraz z kartami pracy proponuje uczniom liczne zadania, którymi mogą być krótkotrwałe obserwacje roślin i zwierząt, długotrwałe obserwacje przyrody, np. elementów pogody, rozwoju roślin w cyklu rocznym, zachowań zwierząt w różnych porach roku, wykonanie prostych doświadczeń przyrodniczych związanych ze zmianami stanu skupienia wody, właściwościami fizycznymi powietrza. Zatem podręcznik służy uczniom do: porządkowania i uogólniania zgromadzonych spostrzeżeń, podsumowania dokonanych obserwacji, porównania wniosków z przeprowadzonych doświadczeń, utrwalenia wiadomości i ich weryfikacji.

Oglądanie przez dzieci ilustracji lub przeczytanie umieszczonych w podręczniku pytań może posłużyć do wytworzenia sytuacji problemowej lub zainteresowania tematem zajęć przyrodniczych. W edukacji przyrodniczej podręcznik wykorzystujemy więc w celu zaznajomienia uczniów z nowymi treściami, poszukiwania nowych informacji do weryfikacji hipotez i wyjaśniania problemów.

Zarówno językowa, jak i graficzna forma podręcznika powinna być zgodna z potrzebami i możliwościami rozwojowymi uczniów w młodszym wieku szkolnym. Napisany poprawnym i zrozumiałym dla dzieci językiem, podręcznik pobudza ich uwagę, wdraża do systematycznej i planowej obserwacji obiektów, zjawisk i zdarzeń. Doskonali myślenie konkretno-obrazowe i stopniowo rozwija myślenie pojęciowe. Kształtuje także zainteresowania uczniów, krytycyzm oraz racjonalne sposoby uczenia się (Kupisiewicz, 1985).

W edukacji przyrodniczej podręcznik nie może być traktowany jako jedyny środek dydaktyczny, ponieważ wiedza opanowywana przez uczniów byłaby wyłącznie werbalna, mało operatywna i nietrwała. Aby tak się nie stało, trzeba wyznaczyć podręcznikowi rolę uzupełniającą „żywe nauczanie” (Kupisiewicz, 1994). Wiedza przekazywana przez podręcznik w gotowej postaci ma charakter oderwany od rzeczywistości, dlatego wymaga ukonkretnienia za pomocą innych środków dydaktycznych, np. obrazów i rysunków przedstawiających rzeczywistość, filmów dydaktycznych, modeli, programów komputerowych (Okoń, 1996).

Dla uczniów w młodszym wieku szkolnym podręcznik nie może więc być jedynym źródłem wiedzy, lecz środkiem pomagającym w jej zdobywaniu. Ma być dla nich przewodnikiem w poznawaniu świata, ułatwiać badanie, poznawanie i prze-

kształcanie faktów przyrodniczych, społecznych, kulturowych oraz rejestrować wyniki tak zdobytego poznania (Okoń, 1975: 1996). Może także stanowić ważny czynnik integrujący i porządkujący strukturę wiedzy, która dociera do uczniów z innych źródeł, np. czasopism i programów telewizyjnych dla dzieci czy z internetu.

Funkcje dydaktyczne podręcznika w edukacji przyrodniczej w klasach I–III

W dotychczasowej literaturze przedmiotu spotyka się różne propozycje określenia funkcji podręcznika szkolnego, niekoniecznie związanego z określonym szczeblm kształcenia. Na ogół autorzy publikacji starają się udowodnić ogromną rolę podręcznika w systemie kształcenia. Trudno jednak i o większe, i wystarczające opracowania dotyczące zagadnienia funkcji dydaktycznych aktualnych podręczników szkolnych dla uczniów klas początkowych.

Pytanie o funkcje podręczników jest zarazem pytaniem o przyczyny, dla których stosuje się je w szkolnictwie. Chcąc odpowiedzieć na to pytanie, trzeba zwrócić uwagę na zależność podręcznika od systemu dydaktycznego, szczebla szkoły i przedmiotu nauczania (Okoń, 1996).

Wielką wagę do znaczenia podręcznika w procesie kształcenia i wychowania przywiązywał już Jan Amos Komeński. Jego wiara w „metodycznie ułożoną książkę doprowadziła go do niedoceniaenia roli nauczyciela w procesie dydaktycznym” (Okoń, 1996: 36). Nie we wszystkich jednak systemach dydaktycznych przypisywano podręcznikowi tak znaczącą rolę. Były i są takie, gdzie podręcznik na wszystkich szczeblach stanowi podstawowe narzędzie pracy nauczyciela i uczniów. Istnieją również systemy, w których podręcznik stosowany jest okazjonalnie, oraz systemy, w których podręcznik nie jest w ogóle potrzebny (jak np. w różnych kierunkach Nowego Wychowania), a nawet stanowi przeszkodę w poznawaniu świata, np. w systemie Freineta (Okoń, 1987: 1996).

Pierwsze postulaty odnoszące się do roli podręcznika we współczesnym systemie kształcenia szkolnego sformułował Konstanty Lech. Funkcje dydaktyczne podręcznika sprowadził do podawania materiału w uporządkowany i oszczędny sposób, ułatwiania uczniom pracy poznawczej, zaznajamiania ich z metodą pracy, umożliwiania nauczycielowi i uczniom kontroli zrozumienia treści lekcji, kształtowania umiejętności zdobywania nowej wiedzy i posługiwania się nią w praktyce, kierowania samodzielną pracą uczniów (Lech, 1964: 104). Autor nie idealizuje podręcznika ani nie przeciwstawia go nauczycielowi, lecz traktuje jako ważny środek służący uczniom i nauczycielowi.

Wincenty Okoń uznając podręcznik za swoisty przewodnik w poznawaniu świata przez uczniów, przypisuje mu następujące funkcje: informacyjną, badawczą, transformacyjną i samokształceniową (Okoń, 1975, 1987, 1996). Zgodnie z opracowaną przez autora teorią kształcenia wielostronnego, wyróżnione funkcje odnoszą się do czterech dróg uczenia się: przez przyswajanie, odkrywanie, przeżywanie i działanie.

Spełniane przez podręcznik funkcje Czesław Kupisiewicz (1985, 1994) przyporządkowuje celom kształcenia eksponowanym na poszczególnych poziomach pracy

dydaktycznej. W odniesieniu do edukacji wczesnoszkolnej autor wyznacza podręcznikowi funkcje: motywacyjną, informacyjną i ćwiczeniową.

Funkcja motywacyjna podręcznika związana z celami emocjonalno-motywacyjnymi realizowanymi w procesie kształcenia i wychowania zmierza do pobudzania aktywności poznawczej dziecka i racjonalnego kierowania nią. Osiągnięcie tych celów zapewnia uczniom wiedzę typu „wiedzieć dlaczego”, która stanowi konieczny warunek samodzielnego uczenia się (Kupisiewicz, 1985). W odniesieniu do edukacji przyrodniczej polecenia w podręczniku: „zaobserwuj”, „zastanów się dlaczego”, „zaplanuj”, „spróbuj” wywołują u dzieci zaciekawienie oraz rozwijają chęć samodzielnych poszukiwań i rozwiązań, a tym samym stwarzają sytuacje do samodzielnego myślenia i działania.

Dzięki funkcji informacyjnej podręcznik umożliwia uczniom wzbogacanie zasobu posiadanej przez nich wiedzy. W zakresie edukacji przyrodniczej funkcja informacyjna podręcznika wyrażona jest w tekstach i ilustracjach. W przypadku uczniów nieposiadających umiejętności biegłego czytania teksty o treści przyrodniczej powinny być krótkie, większą natomiast rolę informacyjną spełnia ilustracja, będąca podstawą do rozmów z dziećmi i rozwijania ich myślenia. Dla uczniów, którzy w większym stopniu opanowali umiejętność czytania, teksty informacyjne o obiektach, zjawiskach i procesach przyrodniczych mogą być nieco dłuższe i odpowiadać recepcji dziecka w młodszym wieku szkolnym. Dłuższe teksty przedzielone ilustracją uzupełniającą umożliwiają wykorzystanie opisu do jej omówienia, co intensyfikuje aktywność uczniów i pobudza do myślenia. Po wykorzystaniu informacyjnej funkcji ilustracji można przystąpić do dalszej analizy tekstu. W podręczniku informacja może być również przekazywana za pomocą mapy, specjalnie przystosowanej do wykonania przez uczniów klas początkowych odpowiednich zadań.

Dziecko wzbogaca zasób wiedzy o przyrodzie nie tylko za pomocą tekstu, fotografii, rysunku, lecz również poleceń odsyłających do innych źródeł i metod zdobywania informacji, jak obserwacja czy doświadczenie (Kupisiewicz, 1994). Realizacja funkcji informacyjnej daje uczniom podstawy usystematyzowanej wiedzy o otaczającym świecie, wyrażającej się w formule „wiedzieć, że” (Kupisiewicz, 1985).

Podręcznik może także dostarczać dzieciom informacji o przyrodzie w formie zabawowej, np. zagadek, krzyżówek, quizów lub rebusów, których rozwiązania prowadzą do utrwalenia określonego pojęcia przyrodniczego lub propozycji zachowania się w konkretnej sytuacji praktycznej. Rozwiązywanie przez uczniów tego rodzaju zadań lub układanie rozsypanki wyrazowych sprzyja też samodzielnemu zdobywaniu i utrwalaniu informacji o rzeczywistości przyrodniczej. Należy jednak pamiętać, że każda informacja o obiektach i zjawiskach przyrodniczych wprowadzana przez podręcznik wymaga wzmocnienia bezpośrednią obserwacją i działalnością dziecka.

Funkcja informacyjna stanowi punkt wyjścia dla funkcji badawczej podręcznika, która polega na pobudzaniu uczniów do samodzielnego zdobywania wiedzy o przyrodzie i racjonalnego posługiwania się nią w różnych sytuacjach praktycznych.

Podręcznik spełnia funkcję badawczą, jeśli pobudza uczniów do samodzielnego rozwiązywania problemów i stopniowo wprowadza do samodzielnego podejmowania przez nich badań. Mobilizowanie ucznia do badania może przejawiać się

w podręczniku w gotowym opisie i gotowych wyjaśnieniach, jeśli nada im się ujęcie problemowe (Okoń, 1996). Może też wyrażać się w postaci pytań, zadań i wytycznych, organizujących samodzielną pracę badawczą uczniów, np. „co się stanie, jeżeli...?” – przewidywanie, „co trzeba zrobić, aby...?” – dowodzenie, „dlaczego?” – uzasadnienie, „sprawdź” – weryfikacja. W edukacji przyrodniczej funkcja badawcza podręcznika polega więc na aktywizowaniu uczniów do wykonywania obserwacji i doświadczeń.

Funkcja ćwiczeniowa wynika z celów, których realizacja kształtuje u uczniów właściwe umiejętności i nawyki, niezbędne dla poznawania oraz rozumienia analizowanych obiektów, zjawisk i procesów przyrodniczych. Zdaniem Czesława Kupisiewicza (1985) efektem końcowym właściwej ekspozycji funkcji ćwiczeniowej przez nauczyciela i podręcznik jest wiedza typu „wiedzieć jak”. W edukacji przyrodniczej funkcja ćwiczeniowa wiąże się z tym wszystkim, co stanowi w podręczniku materiał do ćwiczeń i zadań kształtujących rozmaite umiejętności oraz pobudzających do aktywności praktycznej, np. zadania i polecenia w rodzaju: „wykonaj”, „porównaj”, „połącz w pary”, „dobierz”, „uzupełnij”, „narysuj”. Wykonanie tych zadań i poleceń wymaga od ucznia posługiwania się uprzednio zdobytą wiedzą.

Funkcja transformacyjna sprawia autorom podręczników najwięcej trudności (Okoń, 1996). Funkcji tej, polegającej na pokazaniu dzieciom możliwości przełożenia zdobytej wiedzy na praktyczne zastosowania, służą różnorodne ćwiczenia wykonywane pod kierunkiem nauczyciela w szkole lub samodzielnie w domu. Egzemplifikacją transformacji wiedzy może być umiejętność wykorzystania przez uczniów zdobytych wiadomości dotyczących pogody przy jej odczytywaniu z mapy zamieszczonej w podręczniku. Zdobytą przez dzieci wiedza powinna funkcjonować nie tylko w odniesieniu do rzeczywistości przyrodniczej, ale także do własnego organizmu (np. umiejętność dostosowania ubioru do pogody). Transfer wiedzy, zdaniem Danuty Cichy i Grażyny Odechowskiej (1994, 1995), umożliwia odpowiedni układ treści przyrodniczych w podręczniku oraz wykonywanie przez dzieci następujących poleceń: „obejrzyj”, „zaobserwuj”, „przyjrzyj się rysunkowi”, „ocień”, „zapisz”, „pokoloruj”, „zaznacz właściwą odpowiedź”.

W edukacji wczesnoszkolnej nie mniej ważna jest funkcja samokształceniowa podręcznika. Polega ona na budzeniu i rozwijaniu zdolności poznawczych ucznia, jego zainteresowań i pozytywnej motywacji w procesie uczenia się (Okoń, 1996). Funkcję tę podręcznik spełnia poprzez odpowiedni dobór treści przyrodniczych, łączenie teorii z praktyką, a także bogactwo „otwartych” sytuacji, które pobudzają uczniów do samodzielnego myślenia i działania.

Podręcznik może spełniać również funkcję kontrolną przez zastosowanie sprawdzianu wiedzy po zrealizowaniu części materiału programowego edukacji przyrodniczej. Dzięki odpowiednim zadaniom uczniowie mogą sprawdzić, czy opanowali dane pojęcia przyrodnicze oraz związane z nimi definicje. Utrwalanie poznanych pojęć umożliwia rozwiązywanie przez dzieci zagadek, krzyżówek, rebusów, a równocześnie pozwala sprawdzić ich rozumienie. Sprawdzian wiedzy może też pełnić rolę korekty. Wówczas nauczyciel ponownie powtarza zrealizowane treści przyrodnicze, korygując popełnione przez uczniów błędy, a następnie sprawdza stopień przyswo-

jenia i zrozumienia wiadomości przez uczniów, którzy nie wykonali odpowiednich zadań z podręcznika.

Każdy podręcznik szkolny może i powinien spełniać scharakteryzowane powyżej funkcje. Natomiast zakres i sposoby ich realizacji zależą przede wszystkim od wieku uczniów, a tym samym od zasobu posiadanego przez nich doświadczenia. Efekty zależą od przestrzegania zasad dydaktycznych, takich jak: świadomy i aktywny udział uczniów w procesie nauczania – uczenia się, systematyczność, stopniowanie trudności, pogłębliwość, łączenie teorii z praktyką (Kupisiewicz, 1994: 92).

Funkcje podręcznika jako podstawowego narzędzia pracy nauczyciela i dziecka należy zdaniem Ryszarda Więckowskiego (1993) ujmować w aspekcie prakseologicznym. Autor uważa, że im bardziej narzędzie uwolnione jest od nadmiaru zaplanowanych dla niego funkcji, tym bardziej jest ono użyteczne w określonym działaniu. Właściwy dobór funkcji skonstruowanego i zarazem określonego narzędzia warunkuje jego skuteczność. W odniesieniu do tego za podstawową funkcję podręcznika w edukacji wczesnoszkolnej Więckowski uznaje „inspirowanie i organizowanie czynności poznawczych uczniów” (1993: 254).

Wykorzystanie podręczników szkolnych w procesie wczesnoszkolnej edukacji przyrodniczej – wyniki badań sondażowych

Obecnie rynek wydawniczy nasycony jest ogromną różnorodnością podręczników dla klas I–III szkoły podstawowej. Wydawnictwa prześcigają się w coraz to nowych, bardziej przydatnych podręcznikach. Każdy dopuszczony do użytku szkolnego podręcznik musi zostać zatwierdzony dokumentem podpisanym przez ministra, co jest równoznaczne z wpisaniem go do wykazu MEN. Dotychczas nauczyciel edukacji wczesnoszkolnej mógł dowolnie wybierać jeden z wielu oferowanych pakietów edukacyjnych. Zazwyczaj w skład takiego pakietu wchodzi podręcznik podstawowy, osobny podręcznik i zeszyt ćwiczeń do matematyki, karty pracy, zeszyty lektur, zeszyty do kaligrafii, ćwiczeń ortograficznych, zajęć komputerowych i wielu innych. Podręcznik podstawowy obejmuje zintegrowane treści polonistyczne, przyrodnicze, społeczne, muzyczne, plastyczne i techniczne, dzięki czemu dzieci mogą opanować sztukę czytania i pisanie, poznawać tajemnice przyrody, doskonalić sposób komunikowania się oraz rozwijać umiejętności artystyczne.

Dokonując wyboru, nauczyciel powinien przeanalizować podręcznik i określić podstawowe płaszczyzny jego oceny. Ocena może dotyczyć stopnia realizacji zasad nauczania – uczenia się lub stopnia spełnianych przez podręcznik funkcji dydaktycznych. W literaturze przedmiotu analiza podręcznika szkolnego dotyczy głównie jego oceny normatywnej. Opisy te są słuszne z punktu widzenia przesłanek do analiz i ocen konkretnych rozwiązań podręcznikowych, zawierają jednak przede wszystkim propozycje modelowe. Niewiele jest natomiast opracowań oceniających konkretne podręczniki szkolne, a także inne środki dydaktyczne w odniesieniu do oceny ich przydatności praktycznej. Różnorodność prezentowanych w literaturze podejść badawczych względem roli podręcznika szkolnego w procesie edukacji można znaleźć m.in. w książce Józefa Skrzypczaka *Konstruowanie i ocena podręczników* (1996). Na

podstawie literatury przedmiotu autor wyróżnia i analizuje funkcje diagnostyczne, opisowe, empiryczne i metody oraz techniki badań podręczników.

Przy wyborze podręcznika szkolnego nauczyciel powinien kierować się następującymi kryteriami:

- ocena merytoryczna – zgodność ze stanem wiedzy, wiarygodność informacji;
- ocena sposobu strukturalizacji – wyróżnianie informacji o różnym stopniu trudności;
- ocena adekwatności zawartych treści do podstawy programowej, określonego programu nauczania;
- ocena językowa – poprawność, zrozumiałość dla ucznia, zawartość i definiowanie terminów przedmiotowych;
- ocena atrakcyjności prezentowania treści – zawartość i sposób prezentacji fotografii, rysunków, wykresów, tabel, oprawa edytorska podręcznika;
- ocena estetyki i jakości wydania (Skrzypczak, 1996: 80–81).

O przydatności metodycznej i merytorycznej podręcznika szkolnego mówi m.in. jego ocena dokonana na potrzeby praktyczne przez czynnych nauczycieli dokonujących wyboru określonego podręcznika w celu wykorzystania go w procesie edukacyjnym. Próba takiej oceny stanowi odwołanie się do opinii nauczycieli, którzy już korzystają z danego podręcznika, co wydaje się wartościowym i wiarygodnym źródłem informacji. W związku z tym chcąc poznać opinie nauczycieli na temat przydatności dydaktycznej (metodycznej i merytorycznej) podręczników szkolnych w kształceniu zintegrowanym, a przede wszystkim w edukacji przyrodniczej, przeprowadziłam badania sondażowe. Analiza uzyskanych wyników pozwoli wyjaśnić przynajmniej niektóre nurtujące mnie i wielu nauczycieli problemy.

Badaniami ankietowymi objęłam 64 nauczycieli edukacji wczesnoszkolnej z kilku szkół podstawowych w Krakowie. Wszystkie badane osoby to kobiety z wyższym wykształceniem pedagogicznym w zakresie edukacji wczesnoszkolnej. Ich staż pracy zawodowej mieści się w przedziale 0–11 lat (6 osób), 12–23 lat (13 osób), powyżej 24 lat (45 osób) – są to więc osoby o dużym doświadczeniu zawodowym, pozwalającym na dokonywanie oceny procesu edukacyjnego.

Badane nauczycielki prowadzące aktualnie działalność dydaktyczno-wychowawczą w klasach II i III mogły swobodnie wybrać jeden spośród kilku oferowanych im podręczników do edukacji wczesnoszkolnej. Natomiast dla klasy I szkoły podstawowej w roku szkolnym 2014/2015 wszedł do użytku szkolnego z polecenia MEN rządowy podręcznik *Nasz elementarz*. Alternatywę dla niego stanowi podręcznik *Gra w kolory*.

W pracy dydaktyczno-wychowawczej 16 ankietowanych nauczycielek stosuje ministerialny podręcznik *Nasz elementarz* do klasy I autorstwa M. Lorek i L. Wollman, a tylko 5 – podręcznik *Gra w kolory* do klasy I (Wydawnictwo JUKA, autorstwa B. Mazur i K. Zagórskiej). W klasie II nauczycielki korzystają z następujących podręczników: *Elementarz XXI wieku* (Wydawnictwo Nowa Era) – 8 osób, *Gra w kolory* (Wydawnictwo JUKA) – 6 osób, *Skarby* (Wydawnictwo JUKA) – 6 osób, *Lokomotywa* (Gdańskie Wydawnictwo Oświatowe) – 1 osoba, natomiast w klasie III: *Elementarz XXI wieku* (Wydawnictwo Nowa Era) – 9 osób, *Gra w kolory* (Wydawnictwo JUKA)

– 7 osób, *Od A do Z* (Wydawnictwo Didasco) – 4 osoby, *Odkrywam siebie i świat* (Wydawnictwo MAC) – 2 osoby.

Dokonując wyboru podręcznika szkolnego do klasy II i III respondentki kierowały się głównie własną oceną jego przydatności do realizacji celów kształcenia zintegrowanego, zgodnością treści z wymogami programowymi oraz szatą graficzną (43 odpowiedzi). Niektóre z ankietowanych brały także pod uwagę oryginalność w doborze treści przyrodniczych oraz występowanie w podręczniku sytuacji zaciękawiających uczniów oraz pobudzających do samodzielnego rozwiązywania problemów teoretycznych i praktycznych (36 odpowiedzi). Nauczycielki kierowały się również niską ceną podręcznika (12 odpowiedzi). Ogólnie opiniodawczynie stwierdziły, że przy wyborze podręcznika nie napotkały na większe trudności.

Według respondentek podręcznik szkolny jest niezbędny w procesie kształcenia na poziomie wczesnoszkolnym, co potwierdzają wszystkie udzielone przez nauczycielki wypowiedzi. W edukacji przyrodniczej podręcznik jest codziennie lub często wykorzystywanym środkiem dydaktycznym, zawsze stosuje go 27 osób, a często 29. Wypowiedzi zaledwie 6 nauczycielek informują o tym, że z podręcznika korzystają okazjonalnie.

W klasach początkowych podręcznik jest także środkiem dydaktycznym, z którym uczniowie mają najczęściej do czynienia, dlatego istotna jest jego forma językowa i graficzna. Spośród badanych 52 nauczycielki określiły, że wybrany przez nie podręcznik napisany jest poprawnym i dostosowanym do właściwości rozwojowych dzieci językiem, a atrakcyjna, różnorodna i kolorowa szata graficzna zachęca uczniów do korzystania z niego. W odniesieniu do edukacji przyrodniczej 12 respondentek uważa, że język poleceń w podręczniku jest dla uczniów za trudny, a przy niektórych treściach często brakuje odpowiednich ilustracji, fotografie są zbyt małe i jest ich niewiele.

Chcąc określić rolę podręcznika szkolnego w zintegrowanej edukacji elementarnej, umieściłam w kwestionariuszu ankiety pytanie o to, jakie umiejętności ucznia można kształtować przy wykorzystaniu tego środka dydaktycznego? Na podstawie wybranego podręcznika wszystkie objęte ankietą nauczycielki dostrzegają możliwości kształcenia u dzieci umiejętności polonistycznych, matematycznych, przyrodniczych, społecznych, 43 nauczycielki wskazują także na kształcenie umiejętności technicznych, informatycznych, plastycznych i muzycznych. Według 21 respondentek w wybranym podręczniku brakuje odpowiednich treści do kształcenia umiejętności informatycznych, a zdaniem 16 nie ma w nim odniesienia do malarstwa, rzeźby, architektury, co utrudnia kształtowanie u dzieci umiejętności artystycznych.

Funkcje dydaktyczne podręcznika zależą od jego poziomu, układu zawartych w nim informacji, ilustracji oraz doboru ćwiczeń. Podręcznik przeznaczony dla uczniów rozpoczynających naukę szkolną poprzez różnorodne polecenia może spełniać funkcję motywacyjną. Według 37 nauczycielek w wykorzystywanym przez nie podręczniku do edukacji przyrodniczej są zadania, które wzbudzają u dzieci ciekawość, zachęcają do samodzielnych poszukiwań i rozwiązań. Wybrany zatem podręcznik stwarza warunki do samodzielnego myślenia i działania dzieci.

Wszystkie ankietowane nauczycielki określiły, że podręcznik, z którego korzystają uczniowie w ramach edukacji przyrodniczej, spełnia funkcję informacyjną, ponieważ zawiera gotowy opis rzeczy lub faktów, ich wyjaśnienia, fotografie, ilustracje oraz polecenia poszukania informacji lub wykonania jakiegoś zadania.

W edukacji elementarnej ogromne znaczenie mają w podręczniku ćwiczenia i zadania kształtujące rozmaite sprawności i zachęcające do praktycznego działania. W opinii 39 nauczycielek podręcznik spełnia funkcję ćwiczeniową poprzez różne zadania i polecenia, które ułatwiają uczniom zapamiętanie i zrozumienie wiadomości przyrodniczych oraz posługiwanie się nimi w nowych sytuacjach. Według nauczycielek podręcznik pełni także funkcję kontrolną. W edukacji dziecka w młodszym wieku szkolnym ważne jest kształcenie umiejętności przewidywania, dowodzenia, uzasadniania i weryfikacji hipotez poprzez pytania i zadania typu: „co się stanie, jeżeli...?”, „co trzeba zrobić, aby...?”, „dlaczego?”, „sprawdź”. Spośród respondentek funkcję badawczą podręcznika wymieniły 34 nauczycielki, a samokształceniową 31.

Jak wynika z udzielonych w ankiecie odpowiedzi, wszystkie nauczycielki wykorzystują podręcznik szkolny do realizacji celów i zadań edukacji przyrodniczej. W opinii badanych wybrany podręcznik umożliwia kształcenie umiejętności takich jak: rozpoznawanie i nazywanie zilustrowanych obiektów i zjawisk przyrodniczych (59 odpowiedzi), opisywanie cech zewnętrznych poznawanych elementów rzeczywistości przyrodniczej (52), rozumienie funkcjonowania świata przyrody (49), zastosowanie zdobytej wiedzy w praktyce (43).

Z odpowiedzi udzielonych w ankiecie wynika, że w podręczniku źródłem wiedzy o przyrodzie są ilustracje i fotografie (62 odpowiedzi), opis obiektów, zjawisk i procesów przyrodniczych (51), wyjaśnienie obiektów, zjawisk i procesów przyrodniczych (49 odpowiedzi), polecenia (30 odpowiedzi), zadania do kontroli osiągnięć (23 odpowiedzi).

Podręcznik nie może być dla dziecka jedynym źródłem poznawania rzeczywistości przyrodniczej, dlatego nauczyciele stosują również inne środki dydaktyczne. Za najważniejsze zostały uznane: okazy w naturalnym środowisku (44 odpowiedzi), okazy przynoszone przez nauczyciela do klasy lub gromadzone z dziećmi w kąciu przyrodniczym (49), najczęściej obrazy, tablice, schematy wykorzystywane oprócz podręcznika. Z 58 odpowiedzi wynika, że popularnym i atrakcyjnym środkiem dydaktycznym są filmy przyrodnicze, a także mapy, modele, albumy, encyklopedie i inne źródła wiedzy (54 wskazania). W edukacji przyrodniczej respondentki dość często wykorzystują przyrządy i urządzenia techniczne (37).

Celem badań sondażowych było uzyskanie informacji na temat wykorzystania przez nauczycieli podręczników szkolnych w celowo i świadomie organizowanej działalności dydaktyczno-wychowawczej. Po przeprowadzonej analizie wypowiedzi czynnych nauczycieli można stwierdzić, że podręczniki przeznaczone dla uczniów klas początkowych są podstawowym i najpowszechniej wykorzystywanym w edukacji przyrodniczej środkiem w celu uzyskania optymalnych osiągnięć dydaktycznych. Uwzględniają również cele wyznaczone wczesnoszkolnej edukacji przyrodniczej oraz właściwości procesów emocjonalno-motywacyjnych i intelektualnych dzieci w młodszym wieku szkolnym.

Podsumowanie

W edukacji przyrodniczej podręczniki zajmują określone miejsce w zespole wielu innych środków dydaktycznych. Specyficzną właściwością podręcznika służącego do nauki o przyrodzie jest nastawienie systematyzujące, ze względu na wielotreściowość i wieloaspektowość edukacji przyrodniczej. Wraz z innymi środkami dydaktycznymi oraz metodami i formami organizacyjnymi nauczania podręczniki dostarczają dzieciom informacji, systematyzują ich wiedzę o rzeczywistości przyrodniczej, kształtują różnorodne umiejętności i zainteresowania.

Każdy podręcznik wykorzystywany w edukacji przyrodniczej powinien wyrażać treści programowe, regulować ich zakres oraz spełniać wszystkie funkcje przypisywane podręcznikom szkolnym w procesie kształcenia, a mianowicie motywacyjną, informacyjną, badawczą, ćwiczeniową, transformacyjną oraz kontrolno-korekcyjną. Nauczyciel może wykorzystać teksty informacyjne, badawcze i kontrolne z podręcznika, polecając je uczniom do wykonania podczas zajęć szkolnych jako propozycje doświadczeń przyrodniczych i ćwiczeń lub jako pracę domową (np. rozwiązywanie zagadek, rebusów, krzyżówek).

Podręczniki wytyczają drogę poznania rzeczywistości przyrodniczej i organizują samodzielną pracę uczniów, pomagają także w doskonaleniu technik uczenia się. Zachęcają dzieci do prowadzenia obserwacji, wykonywania prostych eksperymentów i doświadczeń, przeprowadzania wywiadów z różnymi osobami z najbliższego otoczenia. Wdrażają również do samodzielnego zdobywania i gromadzenia informacji, na podstawie których dziecko może stawiać nowe zagadnienia i wyciągać wnioski. Umożliwiają całościowe i równocześnie problemowe opanowanie wiadomości, a także stopniowe wdrażanie do systematycznej autokontroli wyników uczenia się.

Edukacja przyrodnicza z wykorzystaniem podręcznika nie tylko pozwala uczniom klas początkowych zdobyć elementarne wiadomości o przyrodzie, ale także rozbudza radość i podziw dla piękna i różnorodności świata przyrody, a równocześnie zwraca uwagę na niebezpieczeństwo związane z nierozważnym zachowaniem ludzi w środowisku przyrodniczym – zaśmiecaniem go i dewastacją.

W edukacji przyrodniczej na poziomie wczesnoszkolnym podręcznik stanowi integralny składnik optymalizujący proces dydaktyczno-wychowawczy. Dla nauczyciela jest tylko narzędziem wspierającym go w pracy i korzystając z niego, powinien on o tym pamiętać.

Bibliografia

- Cichy D., Odechowska G. (1994), *Przewodnik metodyczny dla nauczyciela do podręcznika „Świat wokół ciebie”*. Środowisko społeczno-przyrodnicze, klasa 2. Łódź: Wydawnictwo JUKA.
- Cichy D., Odechowska G. (1995), *Przewodnik metodyczny dla nauczyciela do podręcznika środowiska społeczno-przyrodniczego, klasa 3, „Środowisko wokół ciebie”*. Łódź: Wydawnictwo JUKA.
- Hanisz J. (1998), *Zintegrowana edukacja wczesnoszkolna. Klasy 1–3*. Warszawa: WSiP.
- Kitlińska-Pięta H., Orzechowska D., Kijewska O., Tolak I., Stępień M. i in.; Warszawa: „ŻAK” Wydawnictwo Edukacyjne Zofii Dobkowskiej.

- Kupisiewicz C. (1985), *Rola i funkcje podręcznika w nauczaniu początkowym*. W: B. Wilgocka-Okoń (red.), *Edukacja wczesnoszkolna*, Warszawa: WSiP.
- Kupisiewicz C. (1994), *Podstawy dydaktyki ogólnej*. Warszawa: Polska Oficyna Wydawnicza „BGW”.
- Lech K. (1964), *System nauczania*. Warszawa: PWN.
- Okoń W. (1975), *Elementy dydaktyki szkoły wyższej*. Warszawa: PWN.
- Okoń W. (1987), *Podstawy wykształcenia ogólnego*. Warszawa: WSiP.
- Okoń W. (1996), *Wprowadzenie do dydaktyki ogólnej*. Warszawa: Wyd. Akademickie „Żak”.
- Skrzypczak J. (1996), *Konstruowanie i ocena podręczników. Podstawowe problemy metodologiczne*. Poznań-Radom: Wydawnictwo Instytutu Technologii Eksploatacji.
- Skrzypczak J. (1997), *Od podręcznika konwencjonalnego do elektronicznego (podręcznik w świecie mediów)*. „Neodidagmata” 23, s. 43–49.
- Stawińska U. (1999), *Ja, ty i świat. Program nauczania zintegrowanego w klasach I–III szkoły podstawowej*. Łódź: Res Polona.
- Więckowski R. (1993), *Pedagogika wczesnoszkolna*. Warszawa: WSiP.

Omawiane podręczniki:

- Białobrzaska J. (2011), *Od A do Z, klasa III*. Warszawa: Wydawnictwo Didasco.
- Bielenica K., Bura M., Gromek M., Gryzoń N., Heine M., Hryszkiewicz E., Kilbach G., Kwil M., Lankiewicz B., Ogrodowczyk M., Stępień B., Vargas W. (2013), *Elementarz XXI wieku, klasa II*. Warszawa: Nowa Era.
- Bielenica K., Bura M., Gromek M., Gryzoń N., Hryszkiewicz E., Kosińska M., Kilbach G., Kwil M., Ogrodowczyk M., Stępień B., Winięcka-Nowak J. (2014), *Elementarz XXI wieku, klasa III*. Warszawa: Nowa Era.
- Dobrowolska M., Królikowska-Czarnota K., Jucewicz M., Kulis I., Pasternak M., Pawlak B., Rymar K., Szczawińska B., Szulc A. (2013), *Lokomotywa, klasa II*. Gdańsk: GWO.
- Faliszewska J. (2011), *Odkrywam siebie i świat, klasa III*. Kielce: MAC Edukacja – Grupa Edukacyjna.
- Grodzka K. (2010), *Gra w kolory, klasa II*. Warszawa: Juka.
- Grodzka K., Wierzchowska E., Parzęcka A., Sokołowska B. (2012), *Skarby, klasa II*. Warszawa: Juka.
- Grodzka K., Wierzchowska E., Sokołowska B. (2011), *Gra w kolory, klasa III*. Warszawa: Juka.
- Kitlińska-Pięta H., Orzechowska D., Kijewska O., Tolak I., Stępień M. i in. (2009), *Uczę się z Ekoludkiem, klasa I*. Warszawa: „ŻAK” Wydawnictwo Edukacyjne Zofii Dobkowskiej.
- Lech G., Faliszewska J., Żaba-Żabińska W. (2011), *Odkrywam siebie. Ja i moja szkoła, klasa I*. Kielce: MAC Edukacja – Grupa Edukacyjna.
- Lorek M., Wollman L. (2014), *Nasz elementarz, klasa I*. Warszawa: MEN.
- Mazur B., Zagórska K., Sokołowska B. (2014), *Gra w kolory, klasa I*. Warszawa: Juka.

Streszczenie

W edukacji wczesnoszkolnej podręcznik jest środkiem dydaktycznym, który dostarcza uczniom informacji, porządkuje ich wiedzę o świecie, kształtuje zainteresowania i różnorodne umiejętności. W pracy dydaktyczno-wychowawczej nauczyciela istotne znaczenie ma dobór podręcznika. Przy wyborze podręcznika nauczyciel powinien kierować się poziomem i układem zawartych w nich informacji, ilustracji, ćwiczeń, zgodnością z podstawą programową, atrakcyjnością prezentowanych treści. Znaczenie podręcznika w edukacji przyrodniczej określają pełnione przez niego funkcje dydaktyczne. W artykule podjęto próbę oceny przydat-

ności dydaktycznej podręczników na poziomie wczesnoszkolnym, a szczególnie w edukacji przyrodniczej pod kątem pełnionych przez nie funkcji. Cele i zadania edukacji przyrodniczej stanowią wskaźnik w zakresie funkcji i struktury metodycznej, jaką powinien pełnić podręcznik jako swoiste narzędzie pracy nauczyciela i dziecka.

Słowa kluczowe: edukacja przyrodnicza, podręcznik, funkcje dydaktyczne

Usefulness of educational textbook in environmental education in the opinion of teachers of early childhood education

Abstract

In early primary school education, a textbook is a didactic tool which supplies pupils with information, systematizes their knowledge about the world, shapes their interests and various skills. Choosing a right textbook is crucial for teacher's didactical and pedagogical work. When making a selection, teacher should evaluate the level and structure of contents, illustrations, and exercises. Further, the alignment to curriculum, and attractiveness of the presented information need to be considered. A significance of a textbook in the realm of environmental education is determined by the didactical functions it fulfils. The article seeks to assess a didactical usefulness of textbooks at the early primary school level, especially in regard with environmental science textbooks and the didactical functions ascribed to them. The aims and goals of environmental education are seen as indicators of functional and structural scope that a textbook should cover as a particular working aid for both teachers and pupils.

Key words: environmental education, textbook, didactical functions